

Захар Тропін

Загальний огляд розвитку міжнародних засобів ад'юдикації в контексті історичного розвитку мирних засобів вирішення міжнародних спорів

В статті наведено загальний аналіз становлення міжнародних засобів ад'юдикації в контексті розвитку мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Окрема увага зосереджена на тенденціях, які були характерні для цього процесу, зокрема на місці приватних осіб у становленні міжнародних засобів ад'юдикації.

The article contains general analysis of establishment of international means of adjudication in the context of development of peaceful means of settlement of international disputes. Special attention is paid to the tendencies which were typical for this process, for instance to the role of private persons in development of international means of adjudication.

Становлення міжнародних судових установ та міжнародного арбітражу безпосередньо пов'язано з історичним розвитком мирних засобів вирішення міжнародних спорів. В зарубіжній науковій літературі прийнято узагальнено посилатись на ці засоби врегулювання спорів як на міжнародні засоби ад'юдикації. В цьому контексті варто зазначити загальноприйняті характерні особливості міжнародних засобів ад'юдикації, які дозволяють виділити їх з-поміж інших мирних засобів вирішення міжнародних спорів: по-перше, це інституції, які мають право виносити обов'язкові рішення для учасників спору. Невиконання рішення ад'юдикаційного органу еквівалентно невиконанню державою своїх міжнародно-правових зобов'язань та може мати наслідком притягнення до міжнародно-правової відповідальності. По-друге, міжнародні засоби ад'юдикації є міжнародними органами. Іншими словами, вони існують в певній організаційній формі, діють на підставі певних процедур та мають певну міжнародну правосуб'єктність. По-третє, міжнародні засоби ад'юдикації є самостійними органами, які висловлюють в рішеннях свою власну думку, а не погоджену позицію сторін спору. По-четверте, основою для винесення рішень міжнародних засобів ад'юдикації є міжнародне право як у матеріальному, так і в процесуальному аспектах. Очевидно, що всі особливості не виникли одночасно, а формувалися поступово, стаючи ознаками, що виділяють міжнародні засоби ад'юдикації серед інших мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

Становлення мирних засобів вирішення міжнародних спорів тісно пов'язано з обсягом можливого застосування сили в міжнародних відносинах. Адже відсутність стримуючих факторів призводить до свавілля у відносинах між державами. Це не можна назвати нормальним станом, тому була необхідна поява засобів, які б обмежили застосування сили в міждержавних відносинах. Таку роль відіграли мирні засоби вирішення міжнародних спорів. Ця позиція була висвітлена і підтримана багатьма вченими, які змальовували розвиток цивілізації як перехід від орієнтованих на силу відносин до відносин, що підпорядковані певним правилам¹. Однак слід нагадати, що можливість застосування мирних засобів вирішення спорів прямо залежить від існування певної сили (реальної чи уявної), що може забезпечити реалізацію результатів застосування таких мирних засобів. Тому не дивно, що одним із перших мирних засобів врегулювання міжнародних спорів був саме міжнародний арбітраж, який створювався для вирішення конкретного спору і який був первинною формою ад'юдикації в міжнародних відносинах. Найпростіші форми арбітражу, коли дві сторони

ТРОПІН Захар Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

домовлялись про вирішення спору між ними третьою особою та погоджувались виконати рішення, винесене нею, відомі нам ще з найдавніших часів. Однак як бути, якщо одна зі сторін спору надалі відмовиться виконувати рішення арбітражу. Тому не дивно, що на перших етапах становлення міжнародних засобів ад'юдикації такою третьою особою, що вирішувала спір, була сила, яка надалі могла примусити (чи вважалось, що вона здатна примусити) сторони спору до виконання рішення, винесеного нею. Таким чином, навіть ордалії (суд божий) можна віднести до первинних форм арбітражу, оскільки стороною, що вирішувала спір, в цьому випадку розглядалась вища сила, яка нібито в майбутньому і втілювала рішення в життя. Історія Єгипту, Месопотамії чи держави Хетів свідчить про численні випадки застосування арбітражу (апелювання до такої третьої сили) для врегулювання міжнародних спорів. Ще більш визначне місце для врегулювання міжнародних спорів посідали міжнародні засоби ад'юдикації в історії Стародавнього Китаю та Індії. Це було зумовлено значним впливом релігійних та філософських вчень на міждержавні відносини, що не могло не позначитись на можливості застосування сили та мирних процедур вирішення спорів у відносинах між державами в цьому регіоні. Так, наприклад, в Індії буддистська релігія виступала свого роду стримуючим фактором для застосування сили в міждержавних відносинах². Це зумовило доволі широке застосування мирних засобів врегулювання міжнародних спорів, і особливо третейського суду, для вирішення міждержавних суперечок³. В Китаї ж міждержавні відносини перебували під значним впливом не лише релігійних вчень, але й державно-правових поглядів науковців, у зв'язку з чим існувала дуже розгалужена система васальних відносин, міждержавних договорів та союзів. Саме тому кількість випадків застосування арбітражу у стародавньому Китаї для вирішення міждержавних суперечок неможливо порівняти з жодним іншим регіоном стародавнього світу.

Фактично ті самі підстави, а саме наявність великої кількості міждержавних договорів та союзів, стали причиною появи величезної кількості випадків застосування арбітражу для врегулювання міжнародних спорів в Стародавній Греції⁴. Доволі поширеною була ситуація, коли більш сильний поліс примушував більш слабкі до застосування мирних засобів вирішення спору, зокрема, виступаючи арбітром між ними (як це, наприклад, відбулось, коли Афіни примусили Самос та Мілет вдатись до третейського суду з метою вирішення їхньої суперечки⁵). Зрозуміло, що засоби мирного вирішення міждержавних спорів особливо поширення набули саме в Греції, а не в Римі, оскільки Греція являла собою велику кількість формально рівних між собою полісів, в той час як Рим будував свої відносини з іншими державами лише з позицій застосування сили, не розглядаючи інші держави навіть формально рівними собі.

З розпадом Римської Імперії та розповсюдженням християнської релігії на всю Європу, значення мирних засобів вирішення міжнародних спорів та насамперед арбітражу збільшилось, оскільки в цей час у християнському світі значну роль став відігравати Папа Римський, який і виконував роль арбітра для мирного вирішення спорів між державами середньовічної Європи⁶. Окремо слід нагадати, що в епоху середньовіччя остаточно сформувалась піраміда васальних відносин, а відносини між феодалами розглядались фактично як міждержавні. Таким чином, арбітраж сюзеренів у спорах між васалами можна віднести до тогочасних форм міждержавного арбітражу. Більш того, відмова сюзерена надати правосуддя для свого васала була підставою для того, щоб васал повстав проти такого сюзерена. Існували також випадки, коли васал виступав арбітром між сюзеренами. До цього періоду арбітражі в основному створювались лише для розгляду конкретного спору. Однак в епоху Середньовіччя сама процедура арбітражного розгляду почала поступово змінюватись та ускладнюватись. Так, в ті часи третейські суди почали ділитись на колегіальні та одноособові. До цього ж періоду можна віднести появу перших постійно діючих арбітражів – Торунський договір між Польщею та Литвою з Лівонським орденом 1411 року чи договір Генуї та Венеції 1235 року⁷ є прикладами цього.

Певні зміни в регулювання міждержавних відносин та мирних засобів вирішення міжнародних спорів було внесено системою договорів Вестфальського миру 1648 року. Серед основних можна назвати формальне закріплення рівності держав⁸ та встановлення мирних засобів вирішення міжнародних спорів в багатосторонньому договорі, як основи врегулювання міждержавних спорів⁹. Однак слід наголосити, що це не призвело до виключення сили як засобу вирішення міжнародних спорів та глобального поширення мирних засобів вирішення спорів, оскільки застосування сили та примусу не було прямо заборонено в міждержавних відносинах. Тому більш сильна держава могла нав'язати вирішення спору більш слабкій державі на власних умовах. Наприклад, сумнозвісна дипломатія канонерок між Великобританією та Грецією 1850 року. Звідси застосування мирних

засобів вирішення спорів, зокрема міжнародних засобів ад'юдикації, мало дуже обмежений характер в ті часи.

XVIII століття ознаменувалось новим етапом розвитку міжнародних засобів ад'юдикації як основного інструменту врегулювання міжнародних суперечок. Так, в 1794 році був укладений договір між США та Великобританією, відповідно до положень якого було засновано три змішані комісії для вирішення питань, які виникли за результатами війни за незалежність і не могли бути вирішеними шляхом переговорів. Перша комісія вирішила питання щодо встановлення кордону по річці Сен-Круа між США та Канадою. Друга комісія так і не змогла вирішити питання щодо повернення довоєнних боргів (ці питання були потім вирішені шляхом переговорів). Але особливе значення для подальшого розвитку міжнародних засобів ад'юдикації мала діяльність третьої комісії, яка розглядала претензії фізичних осіб щодо захоплення торговельних суден і яка винесла 565 рішень (553 проти Великобританії і 12 проти США)¹⁰. Діяльність цих комісій фактично відбувалась на принципах арбітражного провадження, хоча справи розглядались не арбітрами, а представниками США та Великобританії. Крім того, обсяг процесуальних прав фізичних осіб - заявників був невеликий, а самі вони контролювались представниками держав свого походження¹¹. Надалі арбітраж як засіб врегулювання міждержавних спорів продовжував мати дуже істотне значення у відносинах між США та Великобританією. До 1865 року вони провели між собою ще десять арбітражів, причому в одному з них спільна комісія прийняла рішення щодо 115 претензій фізичних осіб. В той же час США поширило практику арбітражів на відносини з іншими країнами і до 1871 року прийняли участь ще в 17 арбітражах. Наприклад, комісія США та Мексики, створена на підставі конвенції від 1868 року, розглянула майже 2 тисячі взаємних претензій. Існували також постійно діючі суди, метою діяльності яких було припинення африканської работоргівлі. Зокрема Великобританія створила змішані двосторонні комісії з деякими європейськими та американськими країнами (Іспанія, Португалія, Нідерланди, США, Бразилія та Аргентина). Так, в 1862 році був укладений договір, відповідно до якого були утворені постійно діючі змішані суди в Сьєрра-Леоне, Нью-Йорку та на мисі Доброї Надії, які повинні були розглядати справи щодо захоплення американських та англійських суден, що підозрювались в участі у работоргівлі. Зокрема англо-американська комісія в Сьєрра-Леоне в період з 1819 по 1866 рік вирішила 535 справ та звільнила майже 55 тисяч рабів¹².

Така значна практика застосування арбітражів у відносинах між вищезазначеними державами та, зокрема, «алабамська справа» між США та Великобританією 1872 року¹³ стали причиною того, що арбітраж як засіб врегулювання міждержавних спорів став широко застосовуватись у міжнародних відносинах. В період з 1872 до 1902 року таких арбітражів було проведено майже сто, а арбітражне застереження стало включатись майже у всі міжнародні договори.

В цей же період починають створюватись перші міжнародні організації, в межах яких діяли окремі ад'юдикаційні органи. Але з огляду на спеціальну компетенцію таких організацій, юрисдикція цих засобів ад'юдикації була теж обмеженою питаннями діяльності відповідної організації. Зокрема, серед таких організацій можна назвати Всесвітній поштовий союз.

Наступним етапом розвитку міжнародних засобів ад'юдикації стало створення міжнародної постійно діючої судової установи з універсальною компетенцією. Першим таким судом став Центральнаоамериканський суд, що був створений в 1907 році 5 державами: Гватемалою, Нікарагуа, Коста-Рікою, Сальвадором та Гондурасом¹⁴ і який мав компетенцію розглядати будь-які спори між державами – учасниками суду, а також спори, які передавались до нього учасниками спору за взаємною згодою. Створення цього суду розглядалось як один з кроків на шляху створення федерації між цими державами. Можливо, тому приватні особи мали право безпосередньо звертатись до цього суду¹⁵ за умови згоди на це обох сторін спору. Цікавим є те, що за весь час діяльності цього суду до нього було передано 5 скарг приватних осіб: чотири не були прийняті до розгляду, а п'ята не була задоволена¹⁶. Цей суд вважається першим прикладом міжнародної постійно діючої судової установи з універсальною компетенцією. І хоча вона не приділила істотної уваги приватним особам, сам факт можливості звернення таких осіб мав важливе значення для подальшого розвитку доступу індивідів до міжнародних засобів ад'юдикації.

За результатами Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років було укладено Конвенції про мирне врегулювання міжнародних зіткнень та створено постійно діючий арбітражний орган – Постійна палата третейського суду. Цим фактично в міжнародному праві остаточно затвердився принцип мирного врегулювання міжнародних спорів, а міжнародні засоби ад'юдикації поступово стали відігравати основну роль серед інших засобів врегулювання міжнародних спорів. Так, в

період з 1900 по 1914 рік за підрахунками М.О.Хадсона було укладено більш ніж 120 загальних арбітражних договорів¹⁷.

Певні зміни щодо використання міжнародних засобів ад'юдикації в міжнародних відносинах внесли наслідки Першої світової війни. Статті 296, 297, 304 та 305 Версальського мирного договору¹⁸, як і ряд інших мирних двосторонніх договорів, передбачили створення змішаних арбітражних трибуналів та комісій для врегулювання територіальних та майнових спорів. У деякі з таких трибуналів та комісій громадяни країн - переможниць могли подавати позови проти країн, що програли, за шкоду майну, завдану на їхній території. І хоча, як справедливо зазначає Ян Броунлі, в результаті певних процедурних моментів діяльності цих арбітражів/комісій інтереси громадян представлялись уповноваженими представниками таких країн¹⁹, все ж таки позивачами виступали окремі індивіди і шкода відшкодовувалась безпосередньо фізичним особам. Тому формально фізичні особи були «вигодонабувачами» відповідних положень мирних договорів. Крім того, Броунлі підтверджує значення цих трибуналів саме стосовно фізичних осіб, зазначаючи, що «рішення (трибуналів) включали положення щодо надання їм виняткової сили... а в деяких виняткових випадках уряди втручались у провадження на підтримку своїх громадян»²⁰.

Ще однією спробою створити міжнародний судовий орган, який би міг переслідувати фізичних осіб за вчинення кримінальних злочинів, стало відкриття для підписання 16 листопада 1934 року Конвенції про попередження та покарання тероризму та Конвенції про створення Міжнародного кримінального суду. Метою цих конвенцій було переслідування осіб за вчинення терористичних актів. Однак ці документи так і не набули чинності²¹.

Основним же наслідком Першої світової війни юридична спільнота справедливо вважає створення в 1919 році Ліги націй та Постійної палати міжнародного правосуддя як основного ад'юдикаційного органу означеної організації. Таким чином, в міжнародних відносинах вперше виникла як глобальна міжнародна організація, так і універсальна міжнародна постійно діюча судова установа не лише за предметом юрисдикції, але й за кількістю держав - учасниць. У питанні захисту прав індивідів Постійна палата міжнародного правосуддя не передбачала допуску приватних осіб (ні безпосереднім, ні опосередкованим шляхом) задля захисту ними своїх прав на міжнародному рівні, залишаючи це питання для держав їх походження в порядку дипломатичного захисту.

Також загальне значення для ствердження мирних засобів вирішення міжнародних спорів мав Загальний акт про мирне врегулювання міжнародних спорів, прийнятий в 1928 році і з поправками, внесеними в 1949 році, діє і сьогодні.

Отже, досліджуючи становлення міжнародних засобів ад'юдикації до першої половини ХХ століття можна зробити висновок, що історично першим міжнародним засобом ад'юдикації був міжнародний арбітраж, який створювався для вирішення конкретного спору. Фактично це прототип сучасного арбітражу *ad-hoc*. Про існування цього інституту свідчать численні приклади його застосування в стародавні та античні часи. Згодом інститут арбітражу ускладнюється – в договори починають включати положення про передачу спорів з приводу предмета такого договору на арбітражний розгляд. Крім того, Марусін І.С. пропонує поділяти такі договори: ті, що містили детальний механізм арбітражного розгляду таких спорів, та договори, які лише передбачали можливість арбітражного розгляду таких спорів²². Поряд з цим виникли міжнародні договори, які були цілком присвячені мирним засобам врегулювання міжнародних спорів, зокрема міжнародним засобам ад'юдикації.

Наступним етапом стало створення міжнародних організацій з постійно діючими ад'юдикаційними органами. Але такі органи мали спеціалізовану компетенцію, обмежену предметом діяльності відповідної організації. Згодом стали створюватись міжнародні засоби ад'юдикації, що діяли б постійно, та розглядали всі категорії спорів, які передавались до їх компетенції. Мова йде про універсальні міжнародні судові установи, універсальність яких полягає не в кількості учасників такого суду, а в універсальному предметі юрисдикції. Історично першим таким судом став Центральноамериканський суд. Але першим універсальним міжнародним постійно діючим судом не лише за предметом юрисдикції, але й за кількістю держав - учасниць стала Постійна палата міжнародного правосуддя Ліги націй.

Поряд з розвитком міжнародних засобів ад'юдикації відбувалось становлення приватних осіб як учасників спорів в таких установах, хоча до середини ХХ століття така участь була обмеженою, до того ж в основному опосередкованою. До цього часу кримінальне переслідування та майнові претензії приватних осіб традиційно розглядались національними судами. За рахунок цього фактично захист інтересів індивідів залишався на національному рівні, що створювало певні проблеми у разі виникнення спірних ситуацій з іноземцями. Виходом з цього на міжнародно-правовому

рівні стали дипломатичний захист та міжнародний комерційний арбітраж. Метою першого інструменту було виведення спорів між приватними особами та державами суто на міждержавний рівень. Суть же другого інструменту полягала в забезпеченні приватноправової природи спорів, ускладнених іноземним елементом. Таким чином, станом на середину XX століття в міжнародному праві склалась двоярусна система вирішення міжнародних спорів: на нижньому рівні - приватні спори з можливістю їх вирішення за допомогою міжнародного комерційного арбітражу; а на верхньому - міждержавні спори. При виникненні будь-якого спору з приватною особою, що порушувала цю систему (діагональні спори), такий спір мав вирішуватись або на національному рівні, або переходити на міждержавний рівень в порядку дипломатичного захисту.

Однак саме в XX столітті стала очевидною неефективність цієї двоярусної системи²³, оскільки національні суди досить часто були неефективними у захисті інтересів іноземних приватних осіб у відносинах з державами, а на міжнародному рівні інтереси приватної особи та держави, яка її захищає в порядку дипломатичного захисту, доволі часто не збігались. Відповідно те, що було вирішенням спору для держави, іноді аж ніяк не було позитивним рішенням для такої приватної особи. Крім того, комерційний арбітраж виявився неефективним при розгляді спорів між державами та приватними особами, і особливо при виконанні рішень таких арбітражів.

Саме тому друга половина XX століття ознаменувалась створенням все більшої кількості міжнародних засобів ад'юдикації, до яких приватні особи могли безпосередньо звертатись зі скаргами на дії державних органів. Водночас не лише це стало характерною особливістю розвитку міжнародних засобів ад'юдикації в другій половині XX століття. Нові виклики в розвитку міжнародних відносин зумовили появу нових напрямів розвитку міжнародних засобів ад'юдикації.

Фактичним початком змін у застосуванні міжнародних засобів ад'юдикації у другій половині XX століття стало завершення Другої світової війни. Зокрема, на відміну від засобів врегулювання питань відшкодування шкоди після Першої світової війни, відповідно до мирних договорів за наслідками Другої світової війни питання відшкодування шкоди були повністю залишені для держав, хоча мали місце певні винятки з цієї практики. Наприклад, відповідно до Конвенції про врегулювання питань, що виникли у результаті війни та окупації 1952 року, було засновано арбітражну комісію, до якої як фізичні, так і юридичні особи держав, що були окуповані Німеччиною, могли подавати позови проти Федеративної Республіки Німеччина²⁴. Однак наслідки застосування таких засобів не йдуть ні в яке порівняння із значенням рішень Нюрнберзького²⁵ та Токійського трибуналів для міжнародного права, оскільки вперше фізичні особи були притягнуті до відповідальності за порушення норм міжнародного права, чим було визнано здатність фізичних осіб безпосередньо нести обов'язки та бути відповідальними за міжнародним правом.

Крім того, як справедливо відзначає Люїс Зон: «по закінченню Другої світової війни дві події повністю змінили статус індивідів за міжнародним правом. Обидві були тісно пов'язані з діяльністю нацистів та іншими жакливими подіями протягом війни. Першою подією стало покарання військових злочинців в Нюрнберзі та Токіо; другою було прагнення запобігти повторенню таких злочинів проти людства через створення нових стандартів захисту прав людини»²⁶. Саме задля створення стандартів прав людини в міжнародних відносинах була створена Організація Об'єднаних Націй, яка однією з своїх цілей проголосила «заохочення та розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без різниці щодо раси, статі, мови та релігії»²⁷. На розвиток цього положення Генеральна Асамблея ООН прийняла 10 грудня 1948 року Загальну декларацію прав людини²⁸. Водночас закріплення прав людини на міжнародному рівні не було підтримано більш-менш істотними засобами їх реалізації, оскільки всі ці положення формально не мали зобов'язальної сили. Такі засоби реалізації були закріплені на регіональному рівні. Так, 4 листопада 1950 року була прийнята Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, яка стала першим зобов'язальним міжнародним договором, що закріпив права людини у такому обсязі. Характерною особливістю цього документа було створення детальної та розвиненої системи засобів забезпечення реалізації його положень: Європейської комісії з прав людини та Європейського суду з прав людини. Подавати заяви щодо порушення прав людини до комісії мали право держави та, у випадку визнання такої компетенції відповідною державою, неурядові організації, групи осіб та окремі особи. Приймаючи таку заяву, комісія намагалась врегулювати цей спір шляхом примирення, якщо ж це не вдавалось, то спір передавався на розгляд Європейського суду з прав людини. До повноважень останнього входило винесення рішення про сплату компенсації в разі визнання держави винною. Така система захисту прав стала новим типом міжнародної судової установи – міжнародним судом з захисту прав людини, особливість якого полягала в тому, що в ньому приватні особи безпосередньо могли виступати як заявники про порушення їхніх прав,

закріплених в міжнародному праві. В 1998 році набрав чинності Протокол №11 до Європейської конвенції з прав людини та основних свобод, відповідно до якого Комісія з прав людини була ліквідована, а держави та приватні особи отримали право безпосередньо звертатись до Європейського суду з прав людини з правом останнього зобов'язувати винну державу виплачувати компенсацію постраждалій приватній особі.

Як вже було зазначено, фактично ще одним наслідком Другої світової війни стало утворення універсальної міжнародної організації з постійно діючою судовою установою з універсальною компетенцією. Мова йде про Організацію Об'єднаних Націй та Міжнародний Суд ООН, які стали правонаступниками Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя відповідно. Основна відмінність в діяльності цих організацій полягала у тому, що перші дві стали більш дієвими, ніж їх попередники, а відлік постійно діючих міжнародних судових установ з універсальною компетенцією прийнято вести саме від Міжнародного Суду ООН. Заяви до цього суду могли подавати лише держави та міжнародні організації, а захист інтересів індивідів міг здійснюватись державами шляхом подання позовів державами в порядку дипломатичного захисту своїх громадян. Цим приватні особи були повністю виключені з діяльності Міжнародного Суду ООН, чим був відданий пріоритет захисту державних, а не приватних інтересів на міжнародно-правовому рівні. Деякі дослідники саме це вважають причиною основних сучасних проблем практики Міжнародного Суду ООН, оскільки діяльність цього суду свідчить про невелику його популярність у порівнянні з іншими міжнародними засобами ад'юдикації. Так, менше третини держав - членів ООН визнали обов'язкову юрисдикцію Міжнародного суду відповідно до статті 36 Статуту Міжнародного суду²⁹, а навіть якщо визнали, то за умови доволі значних застережень³⁰. На додачу кількість міжнародних договорів з застереженням про передачу спорів на розгляд Міжнародного суду ООН, незважаючи ні на що, залишається порівняно невеликою³¹.

Водночас слід зазначити, що в межах ООН в 1982 році виник доволі цікавий міжнародний засіб ад'юдикації. Мова йде про засоби вирішення спорів за Конвенцією з морського права 1982 року. Цим міжнародним договором був створений Трибунал з морського права. До нього можуть передаватись спори, віднесені до його компетенції Конвенцією з морського права та будь-яким іншим міжнародним договором. За загальним правилом право звертатись до трибуналу мають лише держави. Однак, якщо будь-який інший договір надає право звертатись до трибуналу іншим суб'єктам, вони, відповідно, мають це право. Крім того, спеціальне положення з врегулювання спорів щодо морського дна передбачає обов'язкову юрисдикцію Палати з врегулювання спорів з морського дна при Міжнародному трибуналі з морського права або комерційного арбітражу у спорах за участю сторони, що не є державою, а є «компанією, державною компанією та фізичною і юридичною особою» (статті 187 та 188 Конвенції з морського права)³². Отже, поряд з Міжнародним судом ООН в цій організації існували міжнародні засоби ад'юдикації, які передбачали безпосередній доступ приватних осіб.

Поряд із розвитком діяльності ООН та її ад'юдикаційних органів друга половина XX століття ознаменувалась створенням нового типу міжнародних засобів ад'юдикації – судів інтеграційних об'єднань. Так, в 1957 році за результатом підписання Римського договору були об'єднані інституції трьох європейських організацій: Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії, що згодом стало однією організацією – Європейським Союзом. Одним з результатів цих процесів стало створення Суду Європейських співтовариств (Суд ЄС), який фактично був першим прикладом суду інтеграційного об'єднання.

Статут Суду ЄС становить частину Договору ЄС у вигляді Протоколу до нього³³, і відповідно Суд ЄС розглядається як основний судовий орган цього інтеграційного утворення. Водночас, з огляду на особливу природу Європейського союзу, діяльність Суду ЄС істотно відрізнялась від інших міжнародних засобів ад'юдикації. Цей суд отримав право розглядати спори між державами, державами та органами Європейських співтовариств, між органами Європейських співтовариств та між Співтовариствами і їх співробітниками. Суд ЄС має обов'язкову юрисдикцію щодо тлумачення права ЄС як стосовно органів ЄС, так і держав - членів ЄС. Також Європейський суд має більш дієвий механізм виконання рішень, ніж інші міжнародні засоби ад'юдикації в сучасному міжнародному праві, оскільки в статті 228 Договору ЄС передбачена можливість накладання фінансових санкцій на державу, що не підкоряється та не виконує рішення, а також фінансова відповідальність як органів ЄС, так і держав – членів ЄС за шкоду, нанесену інтересам приватних осіб порушенням права ЄС³⁴. Однак Суд ЄС доволі рідко використовувався як міжнародний засіб ад'юдикації для врегулювання спорів між державами на підставі статті 227 Договору ЄС³⁵ щодо порушення ними дого-

вірних зобов'язань (фактично наразі існує лише одне рішення Суду ЄС по такій справі³⁶), в той час як дії Комісії ЄС стосовно членів ЄС відповідно до статей 88, 95 та 226 Договору ЄС³⁷ задля врегулювання міждержавних спорів застосовувались доволі часто. Практика ж Суду ЄС з розгляду скарг приватних осіб на дії органів Співтовариств та держав (включаючи державу походження особи скаржника) демонструє зовсім інші тенденції на відміну від вирішення міждержавних спорів. Національні суди та держави - члени ЄС визнали, що Договір ЄС надає права, які можуть бути виконані в примусовому порядку як «громадянам Союзу» (стаття 17 Договору ЄС), так і іноземцям³⁸. На противагу орієнтованій на держави діяльності Міжнародного суду ООН Суд ЄС доволі часто тлумачить положення Договору ЄС, навіть якщо вони формально адресовані державам - членам, як такі, що надають певні права індивідам³⁹. Саме це стало причиною величезної кількості справ, розглянутих Судом ЄС за позовами приватних осіб. Водночас саме в цих перевагах діяльності Суду ЄС, можливо, криються причини небажання держав наслідувати його приклад в інших міжнародних договорах. Занадто активна діяльність Суду ЄС в захисті прав індивідів, яка фактично і призвела до існування ЄС такого, яким він є на сучасному етапі розвитку, демонструє державам потенційні можливості діяльності постійної судової установи з компетенцією вирішувати спори за участю приватних осіб практично щодо всіх питань, охоплених міжнародним договором, на підставі якого така судова установа була заснована. Держави не готові сприймати появу наднаціональних судових установ, які можуть втручатись в діяльність їхніх державних органів, навіть якщо таке втручання забезпечить дотримання прав та свобод фізичних та юридичних осіб.

Таким чином, після Другої світової війни фактично виникло три нові типи міжнародних засобів ад'юдикації: міжнародні кримінальні суди, міжнародні суди з захисту прав людини та суди інтеграційних об'єднань. Крім того, остаточно сформувався інститут постійно діючого міжнародного суду з універсальною компетенцією. Саме три вищезазначені нові типи міжнародних судових установ дали новий поштовх захисту прав індивідів на міжнародно-правовому рівні, а розвиток міжнародних засобів ад'юдикації у трьох зазначених сферах міжнародних відносин став основою розвитку міжнародних засобів ад'юдикації взагалі як основного засобу мирного врегулювання міжнародних спорів в сучасному міжнародному праві.

Зокрема, тенденція становлення засобів захисту прав людини була розвинута на регіональному рівні - в 1969 році в межах Організації американських держав була підписана Американська конвенція з прав людини, якою було засновано Міжамериканську комісію з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини. У 1981 ж році в межах Організації африканської єдності була підписана Африканська хартія прав людини та народів, яка заснувала Африканську комісію з прав людини та народів. Ця комісія могла виносити лише висновки щодо заявлених порушень та передавати їх Асамблеї голів держав та урядів Організації африканської єдності. Іншими словами, будь-яких більш-менш дієвих засобів впливу на держави-порушницю не було. Для виправлення цієї ситуації у червні 1998 року був підписаний Протокол про заснування Африканського суду з прав людини, який поряд з тим, що може приймати заяви від приватних осіб про порушення Африканської хартії прав людини та народів, має право виносити зобов'язальні рішення щодо держав-порушниць.

Ще більшого розповсюдження набула діяльність ад'юдикаційних органів інтеграційних об'єднань. Зокрема, посилювалась діяльність Суду ЄС, який у 1988 році заснував Суд першої інстанції для прискорення розгляду справ, що подаються до цього суду, чим фактично була створена дворівнева структура цього судового органу. У 2001 році, із створенням Європейського союзу, були привнесені певні зміни в діяльність цього суду – Раді ЄС було надано повноваження (після відповідних консультацій з іншими органами ЄС) створювати спеціальні судові колегії для розгляду окремих категорій справ, чим фактично була створена третя інстанція для розгляду спорів, що можуть виникати в межах Європейського Союзу. Таке рішення Ради ЄС має містити положення щодо організаційної структури та компетенції відповідної колегії. Крім того, рішення будь-якої колегії, створеної у зазначеному порядку, можуть бути оскаржені у Суді першої інстанції. Однак за всіх цих змін загальна процедура звернення приватних осіб до Суду ЄС не змінилась⁴⁰.

Також у XX столітті не припинився розвиток міжнародних кримінальних установ. Зокрема, згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН у 1993 та 1994 роках відповідно були створені Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за істотні порушення міжнародного гуманітарного права, що були вчинені на території колишньої Югославії, та Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші істотні порушення міжнародного гуманітарного права, що були вчинені на території Руанди. У 1998 році, із прийняттям в Римі Статуту Міжнародного кримінального суду (який набрав

чинності у 2002 році), розвиток міжнародних кримінальних судів отримав новий поштовх. Відповідно до цього документа Міжнародний кримінальний суд вправі розглядати справи проти фізичних осіб, які звинувачуються в геноциді, злочинах проти людяності, порушенні законів та звичаїв війни, агресії. Таким чином, в міжнародному праві вперше виник постійно діючий міжнародний суд, який був здатен притягати осіб до кримінальної відповідальності безпосередньо на підставі міжнародного права. В тому ж 2002 році на підставі угоди між представниками Генерального секретаря ООН та урядом Сьєрра-Леоне був створений Спеціальний суд з Сьєрра-Леоне задля притягнення до відповідальності фізичних осіб, винних у істотних порушення міжнародного гуманітарного права та законів Сьєрра-Леоне до 1996 року (під час громадянської війни).

Розвиток міжнародних засобів ад'юдикації в другій половині XX століття не обмежувався лише вищезазначеними сферами міжнародних відносин, але саме в них він виявився найбільш інноваційним, оскільки загалом міжнародне право у питанні застосування міжнародних засобів ад'юдикації реалізовувало їх за класичною схемою, що утвердилась ще на початку XX століття - арбітраж або постійно діючі міжнародні судові установи для врегулювання міждержавних спорів. Ще сферою міжнародних відносин, в якій розвиток міжнародних засобів ад'юдикації мав істотний вплив на загальний напрямок міжнародного права в другій половині XX століття, стало міжнародне економічне право. Основною причиною цього стала значна участь приватних осіб в міжнародних економічних відносинах, які стали основною рушійною силою розвитку міжнародних засобів ад'юдикації в цій сфері. Зокрема, варто згадати Європейський Союз, який спочатку виник саме як економічна інтеграційна організація. Цей приклад вирішили наслідувати деякі західноафриканські держави, які в 1975 році створили Економічне співтовариство держав Західної Африки з метою створення митного союзу та єдиного ринку. Одним з органів цієї організації став Суд Співтовариства. Приватні особи не отримали права безпосередньо подавати скарги до цього суду, однак держави отримали право подавати скарги в інтересах своїх громадян, права яких були порушені іншою державою. Рішення суду є обов'язковими для учасників спору.

Також у 1994 році шляхом злиття Економічного союзу Центральної Африки та Валютного союзу Центральної Африки було створено Економічне та валютне співтовариство Центральної Африки (ЕВСЦА), метою якого стало погодження економічної політики держав - учасниць, забезпечення стабільності загальної валюти та створення спільного ринку. Одним з органів цієї організації став Суд Співтовариства, метою діяльності якого є контроль за виконанням актів та бюджету ЕВСЦА. Відповідно у складі суду діє дві палати: юридична та рахункова. Поряд з правом розглядати спори між державами, між державами і органами ЕВСЦА та між органами ЕВСЦА до цього суду вправі звертатись приватні особи у відповідності до арбітражного застереження, положень національного законодавства чи за рішенням національних судів.

Як видно, всі ці регіональні міжнародні економічні утворення передбачали доступ лише держав до міжнародних засобів ад'юдикації, навіть щодо захисту інтересів приватних осіб. Очевидна недолугість цієї системи, про що свідчить кількість звернень до цих міжнародних засобів ад'юдикації, сприяла розвитку нового типу міжнародних засобів ад'юдикації, в яких би участь приватних осіб була б більш істотною, а саме системи вирішення міжнародних спорів в межах Генеральної угоди з тарифів та торгівлі/Світової організації торгівлі (ГАТТ/СОТ).

Специфічність системи вирішення спорів ГАТТ/СОТ виявляється перш за все у широкому колі держав, щодо яких вона може бути застосована, а також у можливості розгляду справ щодо міжнародної торгівлі товарами та послугами, інвестиційних заходів, пов'язаних з торгівлею, та прав інтелектуальної власності, а також можливістю апеляційного оскарження результатів розгляду таких справ.

Основним документом, який регулює вирішення спорів в ГАТТ/СОТ, є Домовленість щодо правил та процедур, що регулюють вирішення спорів (ДВС). Основним органом ГАТТ/СОТ щодо вирішення спорів цей документ визначає Орган з вирішення спорів (ОВС) з виключною компетенцією «створювати третейські групи, приймати доповіді третейських груп та Апеляційного органу, здійснювати нагляд за дотриманням правил та рекомендацій ... та дозволяти призупинення поступок та інших зобов'язань, що виходять з відповідних угод» (пункт 1 статті 2 ДВС)⁴¹. Зазначені третейські групи є основними установами з вирішення спорів в цій організації.

Особливість системи вирішення спорів в ГАТТ/СОТ полягає у можливості приватних осіб фактично ініціювати процедури вирішення спорів з приводу порушення їхніх прав. Приватні особи, відповідно до їх національного законодавства (такого, наприклад, як Регламент щодо торговельних бар'єрів Європейського Союзу⁴²), уповноважені вимагати від їх урядів оскаржити незаконні чи безпідставні заходи іноземних держав - членів СОТ щодо торгівлі. Іншими словами, приватні особи

мають опосередкований допуск до засобів вирішення спорів СОТ відповідно до національного законодавства багатьох членів СОТ. Слід зазначити, що використовують вони ці засоби правового захисту дуже активно. Незважаючи на те, що документи СОТ в основному орієнтовані на покладання прав та обов'язків на держави, вони сформульовані таким чином, що опосередковано надають права фізичним та юридичним особам держав СОТ та містять численні вимоги щодо надання приватним особам доступу до засобів захисту індивідуальних прав.

Практика реалізації засобів ад'юдикації СОТ, що постійно збільшується, демонструє еволюційну тенденцію розвитку міжнародного права та є одним з прикладів компромісу необхідності захисту інтересів як держав, так і індивідів на міжнародно-правовому рівні. Прогресивність системи вирішення спорів СОТ підтверджується не лише кількістю випадків її застосування, але й численними посиланнями на неї в інших міжнародно-правових документах. За всієї прогресивності системи вирішення спорів в ГАТТ/СОТ формально лише держави брали участь у врегулюванні міжнародних спорів на її основі, навіть за значної участі приватних осіб, чиї права були порушені. Поряд з цим в міжнародному праві склалась система вирішення міжнародних спорів з безпосереднім доступом приватних осіб до них. Мова йде про засоби вирішення міжнародних інвестиційних спорів.

Як вже зазначалось вище, питання захисту майнових інтересів іноземців традиційно розглядалось або в національних судах держави місцезнаходження такого іноземця, або на міждержавному рівні в порядку дипломатичного захисту. Недолугість цих двох засобів є очевидною і була розглянута нами в цій роботі. При цьому навіть міждержавний арбітраж, виступаючи доволі часто ефективним засобом вирішення міжнародних спорів, є не досить ефективним засобом при захисті прав інвесторів⁴³. Задля більш ефективного розгляду інвестиційних спорів в другій половині ХХ століття дуже активно почав використовуватись міжнародний комерційний арбітраж у формі арбітражу *ad hoc*. В основному це забезпечується великою кількістю типових міжнародних арбітражних регламентів (які, наприклад, були розроблені Міжнародною торговельною палатою та Конференцією ООН з міжнародного торгового права) та більш ніж 1200 двосторонніми та багатосторонніми договорами про сприяння та захист інвестицій, в яких, станом на 1996 рік, брали участь близько 160 країн⁴⁴.

З метою уникнення певних недоліків арбітражу *ad hoc* між іноземним інвестором та державою місця здійснення інвестицій при вирішенні спорів щодо здійснених інвестицій, а також з метою забезпечення швидкої реалізації арбітражних процедур, можливості доступу до фахівців і допомоги органів інституції та визнання і виконання арбітражних рішень національними судами міжнародний інвестиційний арбітраж слід було інституціоналізувати⁴⁵. Тому в 1965 році під егідою Світового банку була підписана Конвенція про врегулювання інвестиційних спорів між інвесторами та особами інших держав, яка набула чинності в 1966 році і відповідно до якої був створений Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів (International Center for Settlement of Investment Disputes) (ICSID - ІКСІД) - міжнародний арбітражний орган, діяльність якого спеціально присвячена вирішенню інвестиційних спорів між інвесторами та державами. Станом на травень 2007 року ця конвенція була підписана 156 державами⁴⁶. За своєю структурою та принципом роботи ІКСІД подібний до Постійної палати Третейського суду.

Конвенція ІКСІД 1965 року та Правила Додаткового засобу ІКСІД 1978 року щодо спорів між сторонами, одна з яких не є учасником ІКСІД, надали приватним особам прямий доступ до міжнародного арбітражу під наглядом ІКСІД, якщо держава місця здійснення інвестицій надала згоду (наприклад, в її національному законодавстві щодо інвестицій або в «застереженні ІКСІД», що міститься в міжнародному інвестиційному договорі з іноземним інвестором чи державою його походження) передавати «правовий спір, що прямо виходить з інвестиції» (частина 1 статті 25 Конвенції ІКСІД)⁴⁷, на арбітраж ІКСІД. Стаття 42 Конвенції 1965 року передбачає інтернаціоналізацію матеріального права, що застосовується під час арбітражу ІКСІД: «Трибунал вирішує спір у відповідності з тими нормами права, що можуть бути узгоджені сторонами. В разі відсутності такої домовленості Трибунал застосовує право Договірної Держави, яка є стороною у спорі (включаючи її колізійні норми), а також такі норми міжнародного права, що можуть бути застосовані»⁴⁸. Навіть якщо сторони обрали право держави місця здійснення інвестицій як застосовуваного права, трибунал ІКСІД має перевіряти національне право на його відповідність міжнародному праву, яке, в разі розбіжностей, має перевагу⁴⁹.

На практиці приблизно 20 держав - членів ІКСІД погодились на арбітраж ІКСІД у своєму національному інвестиційному законодавстві. Додатково існує приблизно 900 двосторонніх договорів про сприяння та захист інвестицій та багатосторонніх договорів (як НАФТА та МЕРКОСУР), що

містять положення про арбітраж ІКСІД. Станом на 1997 рік кількість звернень до арбітражу ІКСІД дорівнювала 48, а до погоджувальної процедури ІКСІД – 3. Водночас в період з 1997 по 2007 рік було винесено 80 рішень в межах процедур ІКСІД⁵⁰ і ще 108 справ перебувають на стадії розгляду⁵¹.

Визнання та ефективний захист в ІКСІД прав інвесторів стали унікальним прикладом закріплення в міжнародному праві доступу індивідів до міжнародних засобів ад'юдикації, що дозволило уникнути багатьох недолугостей інших засобів мирного вирішення спорів, зокрема засобів дипломатичного захисту. Велика кількість звернень до засобів ІКСІД підтверджує те, що ефективність реалізації прав індивідів залежить від надання їм доступу до дієвих засобів захисту, якими наразі у міжнародному праві є міжнародні засоби ад'юдикації. Тому, наприклад, зараз важко собі уявити міжнародний інвестиційний договір, який би не передбачав міжнародного арбітражу *ad hoc* або можливості звернення до засобів ІКСІД задля врегулювання спорів між інвестором та державою.

Діяльність ІКСІД стала результатом тривалого процесу становлення допуску приватних осіб до міжнародних засобів ад'юдикації як загальної тенденції міжнародного права ХХ століття розширення кола суб'єктів мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Так, якщо у першій половині ХХ століття фізичні особи практично не розглядались як сторона під час розгляду спорів в ад'юдикаційних органах (а навіть там, де вони могли виступати учасниками справ в міжнародних засобах ад'юдикації, вони розглядались лише в контексті участі держав в спорах і розподіл процесуальних прав був завжди на користь останніх), то в другій половині ХХ століття з'явилися міжнародні засоби ад'юдикації, які визнавали приватні особи стороною спору. Це є природним кроком вперед, оскільки дозволяє міжнародним засобам ад'юдикації більш ефективно слідкувати за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань, оскільки приватні особи виступають більш активними заявниками у справах з приводу порушення їх прав, наданих міжнародним правом, ніж держави. Крім того, в міжнародному праві остаточно сформувалась можливість притягнення приватних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності. Це слугує додатковою гарантією того, що приватна особа, яка вчинила злочин, у будь-якому випадку буде притягнута до відповідальності за вчинений злочин.

Водночас І.С. Марусін справедливо зазначає, що в сучасному міжнародному праві приватні особи мають безпосередній доступ лише до міжнародних засобів ад'юдикації із спеціальною компетенцією і не мають його щодо універсальних міжнародних судів⁵². В сучасному міжнародному праві держави не згодні надати право приватним особам подавати позови до таких міжнародних судових установ, як Міжнародний суд ООН, а залишили за собою право захищати своїх громадян в них в порядку дипломатичного захисту. Водночас І.С.Марусін обмежує такі спеціальні засоби міжнародної ад'юдикації лише засобами вирішення спорів у сфері міжнародного захисту прав людини, судів з міжнародного кримінального переслідування та судів інтеграційних об'єднань⁵³. Однак, на нашу думку, цей перелік слід розширити за рахунок включення міжнародних засобів ад'юдикації з вирішення спорів в міжнародних економічних відносинах, насамперед, з питань торгівлі та інвестицій. Крім того, участь приватних осіб у розгляді спорів міжнародними засобами ад'юдикації може мати опосередкований характер. Зокрема, такий опосередкований доступ може здійснюватись через подачу заяви до міжнародного засобу ад'юдикації через його інший орган (наприклад комісію) чи формальним поданням заяви державою від імені приватної особи, права якої були порушені. Відповідно за суб'єктом складом сторін спорів міжнародні засоби ад'юдикації можна поділити на такі, що надають доступ приватним особам, не допускають приватних осіб та в яких доступ приватних осіб є опосередкованим.

Ще однією особливістю сучасного розвитку міжнародних засобів ад'юдикації стало поширення постійно діючих міжнародних засобів ад'юдикації, в той час як роль арбітражу *ad-hoc* почала зменшуватись. Іншими словами, класичні постійно діючі міжнародні суди та інституціоналізовані арбітражі почали відігравати більшу роль в сучасних міжнародних відносинах. Практика засвідчила, що постійно діючий міжнародний засіб ад'юдикації здатен більш швидко та якісно вирішувати спори, оскільки має постійний склад суддів, досвідчений персонал, розроблену процедуру вирішення міжнародних спорів та сталу практику їх вирішення, на відміну від тимчасових арбітражів.

Додатково слід зазначити, що розвиток міжнародних засобів ад'юдикації характеризується постійним розширенням кола питань, що передаються до їх компетенції. Це безпосередньо пов'язано з ще однією тенденцією розвитку міжнародних засобів ад'юдикації - міжнародні засоби ад'юдикації поступово стали основним засобом врегулювання міжнародних спорів. Кількість міжнародних засобів ад'юдикації, які застосовуються в міжнародних відносинах, постійно збільшується. Зараз практично відсутні міжнародні організації, які б не мали ад'юдикаційних органів у скла-

ді своїх інституцій. Також майже кожний міжнародний договір передбачає міжнародні засоби ад'юдикації як засіб вирішення можливих спорів з приводу предмета такого договору. Велика кількість міжнародних засобів ад'юдикації, що вже існують в міжнародному праві, призвела до нової тенденції – не створення нових засобів ад'юдикації міжнародними договорами чи міжнародними організаціями, а розповсюдження юрисдикції вже існуючих відсильним порядком. У випадку ж міжнародних договорів із складним предметом регулювання така відсильна система призводить до появи розгалуженого механізму вирішення міжнародних спорів, в якій би кожному аспекту предмета регулювання відповідного міжнародного договору відповідав свій окремий засіб чи окрема система засобів вирішення спорів.

¹ Jackson J. H. The World Trading System. Law and Policy of International Economic Relations / J. H. Jackson. – [2d ed.]. – Cambridge : MIT Press, 1997. – P. 109.

² Jayatilleke K. N. The principles of international law in Buddhist doctrine / K. N. Jayatilleke // *Recueil des cours*. – 1967. – Vol. 120, No 1. – P. 549-552.

³ Антология мировой философии : в 4 т. – М. : Мысль, 1969 – Т. 1. – Ч. 1: Философия древности и средневековья. – 1969. – С. 129.

⁴ Фукидид. История / Фукидид. – М. : Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1915–. – Т.2. – 1915. – С.15, 24.

⁵ Плутарх. Избранные биографии / Плутарх ; пер. с греч. С. Я. Лурье. – М.–Л. : Соцэргиз, 1941. – С. 94.

⁶ Баскин Ю. Я. История международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман. – М. : Междунар. отношения, 1990. – С. 61-62.

⁷ Там само. – С. 62.

⁸ Gross L. Essays on international law and organizations / L. Gross. – The Hague, 1984. – P. 3.

⁹ Zayas A.–M. Westphalia Peace (of 1648) / A.–M. Zayas // *Encyclopedia of public international law*. – Amsterdam, 1984. – Vol. 7. – P. 538.

¹⁰ Хадсон М. О. Международные суды в прошлом и будущем / М. О. Хадсон ; перевод с англ. Ф. Е. Богомольной. – М. : Государственное издательство иностранной литературы, 1947. – С. 32.

¹¹ Там само. – С. 105.

¹² Марусин И. С. Физические лица в международных судах: новые тенденции в развитии международных судебных учреждений / И. С. Марусин. – СПб. : Издательский Дом С.–Петербург. гос. ун–та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2007. – С. 9.

¹³ Хадсон М. О. Международные суды в прошлом и будущем / М. О. Хадсон ; перевод с англ. Ф. Е. Богомольной. – М. : Государственное издательство иностранной литературы, 1947. – С. 33.

¹⁴ Энтин М. Л. Международные судебные учреждения. Роль международных арбитражных и судебных органов в разрешении межгосударственных споров / М. Л. Энтин. – М. : Международные отношения, 1984. – С. 88.

¹⁵ Хадсон М. О. Международные суды в прошлом и будущем / М. О. Хадсон ; перевод с англ. Ф. Е. Бого-

мольной. – М. : Государственное издательство иностранной литературы, 1947. – С. 106.

¹⁶ Там само. – С. 106.

¹⁷ Хадсон М. О. Международные суды в прошлом и будущем / М. О. Хадсон ; перевод с англ. Ф. Е. Богомольной. – М. : Государственное издательство иностранной литературы, 1947. – С. 37.

¹⁸ *Friedensvertrag von Versailles : vom 28 Juni 1919* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.documentarchiv.de/wtr/vv10.html>.

¹⁹ Броунли Я. Международное право : в 2 кн. / Я. Броунли ; пер. с англ. С. Н. Андрианова. – М. : Прогресс, 1977–. – Кн. 1. – 1977. – С. 589.

²⁰ Там само. – С. 589.

²¹ Хадсон М. О. Международные суды в прошлом и будущем / М. О. Хадсон ; перевод с англ. Ф.Е. Богомольной. – М. : Государственное издательство иностранной литературы, 1947. – С. 247.

²² Марусин И. С. Физические лица в международных судах: новые тенденции в развитии международных судебных учреждений / И.С. Марусин. – СПб. : Издательский Дом С.–Петербург. гос. ун–та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2007. – С. 9.

²³ Там само. – С. 17.

²⁴ *Convention on the Settlement of Matters Arising Out of the War and the Occupation* // *The American Journal of International Law*. – 1955. – Vol. 49, No. 3. – P. 69-120.

²⁵ *The Nuremberg Trial, Decision*, 6 F.R.D. 69 : 1946 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uniset.ca/other/cs4/6FRD69.html>.

²⁶ Sohn L. The New International Law: Protection of the Rights of Individuals rather than States / L. Sohn // *American University Law Review*. – 1982. – Vol. 32, No. 1. – P. 4.

²⁷ Устав Организации Объединенных Наций : от 26 июня 1945 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/basicdoccharter.htm>.

²⁸ Всеобщая декларация прав человека: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 217 А (III) : от 10 декабря 1948 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/declarat/declhr.htm>.

²⁹ Устав Организации Объединенных Наций : от 26 июня 1945 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа

<http://www.un.org/russian/document/basicdoc/charter.htm>.

³⁰ Petersmann E.-U. Dispute Settlement in International Economic Law – Lessons for Strengthening International Dispute Settlement in Non-economic Areas / E.-U. Petersmann // Journal of International Economic Law. – 1999. – Vol. 2, No. 2. – P. 202.

³¹ Merrills J. G. International dispute settlement / J. G. Merrills. – [3rd. ed.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – P. 122.

³² Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву: от 10 декабря 1982 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/convents/lawsea.pdf>.

³³ Протокол об Уставе Суда Европейского экономического сообщества : от 17 апреля 1957 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_618.

³⁴ Европейський Союз. Консолідовані договори / під ред. В. І. Муравйова. – К. : Пор-Рояль, 1999. – С. 163.

³⁵ Там само. – С. 162.

³⁶ Brown L. N. The Court of Justice of the European Communities / L. N. Brown, T. Kennedy. – [4th ed.]. – London : Sweet & Maxwell, 1994. – P. 105-120.

³⁷ Европейський Союз. Консолідовані договори / під ред. В. І. Муравйова. – К. : Пор-Рояль, 1999. – С. 87-91, 162.

³⁸ Там само. – С. 54.

³⁹ Petersmann E.-U. Dispute Settlement in International Economic Law – Lessons for Strengthening International Dispute Settlement in Non-economic Areas / E.-U. Petersmann // Journal of International Economic Law. – 1999. – Vol. 2, No. 2. – P. 219.

⁴⁰ Кривова М. В. Ниццкий договор и реформа судебной системы Европейских Сообществ / М. В. Кривова // Московский журнал международного права. – 2003. – № 2. – С. 205.

⁴¹ Договоренность о правилах и процедурах, регулирующих разрешение споров : от 15 апреля 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_019.

⁴² Trade Barriers Regulation, Council Regulation (EC) No 3286/94 : as of 22 December 1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/trade/issues/respectrules/tbr/legis/adtreg06a.htm>.

⁴³ Rubin S. J. International Investment Disputes: Avoidance and Settlement / S. J. Rubin, R. W. Nelson. – St. Paul : West Publishing Company, 1985. – P. 44.

⁴⁴ Bilateral Investment Treaties and Their Relevance to a Possible Multilateral Framework on Investment: Issues and Questions, UNCTAD Document, TD/B/Com. 2/EM. 1/2 : 21 March 1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.unctad.org/en/docs/c2em1d2.en.pdf>. – P. 4, 6.

⁴⁵ Bruno R. Access of Private Parties to International Dispute Settlement: A Comparative Analysis, The Jean Monnet Working Paper 13/97 [Электронный ресурс] / R. Bruno, J. H. H. Weiler. – Режим доступа :

<http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/97/97-13.html>.

⁴⁶ List of Contracting States and other Signatories of the Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States : as of November 4, 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=ICSIDDocRH&actionVal=ContractingStates&ReqFrom=Main>. – Заголовок з екрана.

⁴⁷ ICSID Convention, Regulation and Rules. – ICSID : dated 15 April 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.worldbank.org/icsid/basicdoc/basicdoc.htm>.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Международный центр по урегулированию инвестиционных споров (ИКСИД): некоторые вопросы юрисдикции и арбитражного производства / А. Г. Алексеев, С. А. Войтович, Д. И. Грищенко, О. В. Шевчук. – К. : Юридическая практика, 2005. – С. 27.

⁵⁰ Concluded ICSID Cases [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=CasesRH&actionVal=ListConcluded>. – Заголовок з екрана.

⁵¹ Pending ICSID Cases [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=CasesRH&actionVal=ListPending>. – Заголовок з екрана.

⁵² Там само. – С. 63.

⁵³ Там само. – С. 63-64.